

MAGDALENA JASZCZEWSKA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4234-0295>

Uniwersytet Gdański

OBRAZ PIEKŁA W PRZYSŁOWIACH POLSKICH I ROSYJSKICH

THE IMAGE OF HELL IN POLISH AND RUSSIAN PROVERBS

The aim of the article is to present the vision of hell that emerges from paremiological and phraseological units recorded primarily in Polish and Russian paremiological dictionaries and Russian descriptive. The analysis of the linguistic material led to the following conclusions. The depiction of hell outlined in lexicographical sources primarily corresponds to folk and religious visions of hell. This confirms the dualism of belief characteristic of both Russians and Poles. Proverbs differ not only quantitatively but also qualitatively, with qualitative differences reflected in the topics addressed by the proverbs. For instance, Russian proverbs rooted in the realities of past centuries reflect the Orthodox understanding of the afterlife. Keywords: hell, proverb, saying, phraseologism, image, dualism of faith, religion

Celem artykułu jest przedstawienie obrazu piekła, ukazanego w przysłowia, powiedzeniach¹ oraz frazeologizmach² polskich i rosyjskich zawierających leksemy „PIEKŁO”/АД. Aby go zrealizować przeprowadzono analizę kulturową materiału badawczego w ujęciu konfrontatywnym, zarejestrowanego przez następujące słowniki *Księga przysłów, przypowieści i wyrażen przysłowiowych polskich*³ (21); *Nową księgę przysłów i wyrażen przysłowiowych*⁴ (36), *Большой словарь русских пословиц*⁵ (26), *Большой словарь русских*

¹ Termin „paremia” w niniejszym artykule obejmuje powiedzenia i przysłowia.

² W wielu przypadkach słowniki paremiologiczne nie uwzględniają różnic pomiędzy przysłowiami klasycznymi i wyrażeniami przysłowiowymi, frazeologizmami.

³ S. Adalberg (zebr. i oprac.), *Księga przysłów, przypowieści i wyrażen przysłowiowych polskich*, Drukarnia Emila Skińskiego, Warszawa 1889–1894.

⁴ J. Krzyżanowski (red.), *Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowiowych*, t. II, PIW, Warszawa 1970.

⁵ В.М. Мокиенко, Т.Н. Никитина, Е.К. Николаева, *Большой словарь русских пословиц*, Олма Медиа Групп, Москва 2010.

поговорок⁶ (15), *Пословицы русского народа*⁷ (15), a także *Толковый словарь живого великорусского языка*⁸ В.И. Даля (18).

Należy podkreślić, że pewna grupa paremii, odnotowanych w rosyjskich słownikach, pokrywa się ze sobą; ta konstatacja dotyczy również polskich źródeł.

Śmierć jest nieodłącznym i naturalnym elementem życia człowieka, choć obecnie w Europie tabuizowanym. Nie tylko łączono ją z zanikiem ostatecznych funkcji życiowych człowieka⁹, ale upatrywano jej także w wędrówce duszy, odbywającej się podczas snu, omdleń, letargu lub chwilowych utrat przytomności (tzw. „śmierć chwilowa”)¹⁰. Na tej podstawie konstruowano również wyobrażenie o tzw. zaświatach, a także umacniano się w swoich wcześniejszych zapatrywaniach, korespondujących z wizją ludową bądź religijną, dotyczących świata zmarłych.

Warto zauważyć, że w tradycyjnych kulturach sądzono, iż całe życie człowieka jest naznaczone kontaktem z przedstawicielami z tamtego świata, o czym świadczy wiele wierzeń i obrzędów, nie tylko pogrzebowych, ale także cyklicznych, które wytyczały rytm społeczności – zarówno wiejskiej, jak i miejskiej¹¹. Wierzano także, że w zwykłym codziennym życiu świat żywych przenika się ze światem duchów.

Jak zauważa Ewa Paćławska, obraz zaświatów był uwarunkowany gatunkowo, co świadczy o jego niejednorodności¹². Ze względu na to, że motyw czyśćca w folklorze bajkowym pojawia się rzadko, zaś różnica

⁶ В. М. Мокиенко, Т. Г. Никитина, *Большой словарь русских поговорок*, Олма Медиа Групп, Москва 2007.

⁷ В. И. Даль, *Пословицы русского народа*, <https://vdahl.ru/word/ад/> (21.09.2024).

⁸ Materiał uzupełniono o przysłowia umieszczone pod hasłem Ад w: В. Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка*, <https://azbuka.ru/otchnik/Spravochniki/tolkovyy-slovar-zhivoga-velikorussskogo-jazyka-v-i-dalja-bukva-a/90> (25.01.2025).

⁹ Por. Psalm 103 [104] wskazuje na to, że „śmierć następuje wtedy, gdy zostaje odebrane tchnienie Boże”. Zob. Zespół Wiernych Prawosławnych (red.), *Katechizm Kościoła Prawosławnego*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2001, s. 439.

¹⁰ A. Zadrożyńska, *Powtarzać czas początku*, Wydawnictwo Spółdzielcze, Warszawa 1988, s. 122. Zob. także o tzw. *Obmiranijach* w: У. Фейт, *Читая карту небес и ада в русском народном православии: о пригодности концептов двоеверия и бинаризма*, „Антропологическое Форум. Материалы Оксфордского Симпозиума”, no. 3, s. 347–373, <https://cyberleninka.ru/article/n/chitaya-kartu-nebes-i-ada-v-russkom-narodnom-pravoslavii-o-prigodnosti-kontseptov-dvoeveriya-i-binariзма?ysclid=m6j3b8g6xi627564827> (01.12.2024).

¹¹ Por. np. zwyczaje związane z Bożym Narodzeniem.

¹² E. Paćławska, *Tamten świat*, w: J. Bartmiński, S. Niebierzgowska (red.), *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, Kosmos, tom I, UMCS, Lublin 2012, s. 77–85.

po między czyścem a piekłem nie jest wyraźnie zaznaczona, przez etnografów akcentowany jest binarny charakter polskich zaświatów¹³.

Zarówno prawosławie, jak i katolicyzm należą do obrządków, determinujących życie duchowe wielu pokoleń Polaków i Rosjan, lecz posiadają częściowo odmienne spojrzenie na wędrówkę duszy po śmierci. Według prawosławia dusza po śmierci, poddawana częściowemu osądowi, przechodzi przez tzw. mytarstwa, czyli duchowe komory celne¹⁴. Czterdziestego dnia po śmierci ma miejsce tzw. sąd indywidualny. Wówczas dusza staje przed obliczem Boskim. Pod wpływem „zniewalających ją namiętności albo unosi się do Boga” albo kieruje się w stronę piekła¹⁵. Według katolicyzmu po sądzie szczegółowym dusza trafia do nieba, czyśćca lub piekła.

Według wierzeń, panujących niemal na całej Słowiańszczyźnie, piekło znajdowało się pod ziemią¹⁶. Zdaniem Romany Rupniewicz, powołującej się na paradygmat „ucieleśnionego umysłu” Georga Lakoffa i Marka Johnsona¹⁷,

relacja góra-dół, związana z funkcjonowaniem człowieka w polu grawitacji, jest fundamentalna dla pojmowania świata i porozumiewania się z innymi ludźmi, dlatego też bytowanie zmarłych pod ziemią stało się często spotykanym wyobrażeniem religijnym¹⁸.

Warto zaznaczyć, że epogańscy Słowianie najprawdopodobniej nie rozróżniali piekła czy raju¹⁹. Podział ten został upowszechniony wraz z przyjęciem chrześcijaństwa²⁰.

¹³ T. Kalniuk, *Zaświaty*, <https://bajka.umk.pl/slownik/lista-hasel/haslo/?id=199> (10.10.2024).

¹⁴ Liczba „mytarstw” sięga dwudziestu.

¹⁵ J. Pańkowski, *Śmierć, pogrzeb i modlitwa za zmarłych w Kościele prawosławnym*, Wydawnictwo ChAT, Warszawa 2018, s. 117.

¹⁶ Jak zauważają autorzy СлаДре, najbardziej archaicznymi wierzeniami są te, w których raj i piekło nie są rozdzielone pod względem przestrzennym, a mieszkańcy tego świata są dręczeni lub błogosławieni w sąsiedztwie. Por. tzw. poleskie *obmirania* (*śmierci klinicznej, śpiączki*). Zob. Н.И. Толстой (red.), *Славянские Древности*, т. I, Международные отношения, Москва 1995, s. 93.

¹⁷ Zakłada on, że umysł i ciało (zanurzone w fizycznej przestrzeni) jako jedność są narzędziem poznania i wytwarzają system pojęciowy w kontakcie ze światem zewnętrznym. Zob. R. Rupniewicz, *Gdzie jest piekło? Infernus w średniowiecznym obrazie świata*, <https://bazawiedzy.uksw.edu.pl/docstore/download/@UKSWb-6ecfd82512c42408f53677362eddc78/Rupniewicz-2023-Gdzie-jest-pieklo.pdf> (01.11.2024).

¹⁸ Tamże, s. 274.

¹⁹ Л.И. Горничкая, Е.В. Муругова, *Образ острова — загробного мира в русском фольклоре*, „Гуманитарные и социальные науки” 2016, nr 6, s. 188.

²⁰ E. Paclawska, *Tamten świat...*, s. 77.

Jak zauważa Alan E. Bernstein, zarówno w najwcześniejszych źródłach mitologii greckiej, jak i w ich bliskowschodnich odpowiednikach, przedstawiano śmierć jako neutralną²¹, a pogląd o poddawaniu duszy osądowi po śmierci wedle jej czynów po raz pierwszy pojawił się w orfizmie. Również Stary Testament opisuje szeol jako miejsce, do którego mają trafić wszystkie dusze – zarówno grzeszne, jak i tzw. sprawiedliwe. Dopiero w Psalmie 49 w Starym Testamencie los grzeszników i sprawiedliwych zostaje wyraźnie zróżnicowany²². Nowy Testament charakteryzuje piekło jako miejsce „ognia wieczystego”, w którym dusza cierpi męki. Według katolicyzmu i prawosławia do piekła trafiają dusze grzeszne, które ostatecznie wyparły się Pana Boga, odrzuciły Go.

Paremie i frazeologizmy z komponentem „piekło”/аd układają się w logiczną całość. Poruszają kwestie eschatologiczne, istotne z punktu widzenia religijnego i ludowego. Podejmują temat „stworzenia piekła”, „piekła – siedziby złych sił”, „usytuowania piekła, „jego wiecznego/tymczasowego charakteru”, „grzechów wiodących do piekła”, „modlitwy wstawienniczej za osoby przebywające w piekle” i inne. W zależności od uwarunkowań kulturowych mogą one akcentować inny aspekt życia pośmiertnego.

PIEKŁO – MIEJSCE STWORZONE

Fakt stworzenia piekła obrazuje tylko jedna rosyjska paremia, jednakże nie wskazuje ona, kto tego dokonał: *Ad сотворѣн, а Адам водпружѣн*. Zostaje dodatkowo wyeksponowane inne znaczenie piekła, tj. miejsca przebywania zarówno grzeszników, jak i tzw. sprawiedliwych. Wydaje się, że piekło jest tu rozumiane jako szeol, w którym oczekuje się przyjścia Jezusa Chrystusa. Choć interpretacja tej paremii pozostaje w sferze domysłów, za wyżej wymienioną przemawia sama etymologia leksemu *Ад*²³.

²¹ A. Bernstein, *Jak powstało piekło*, Libron, Kraków 2006, s. 35.

²² A. Chorowański, *Piekło wg Biblii i nauczania Kościoła*, „Studia Teologiczne. Białystok, Drohiczyń, Łomża” 2009, nr 27, s. 74.

²³ Początkowo oznaczało ono Hades. Zob. J. Bartmiński, S. Niebierzgowska, *Językowy obraz polskiego nieba i piekła*, w: J. Kreja (red.), *Tysiąc lat polskiego słownictwa religijnego*, Wydawnictwo UG, Gdańsk 1999, s. 197. Por. również synonimy *Ад* zarejestrowane przez В.И. Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка*, <https://v-dal.ru> (28.11.2024). Patrz również: znaczenie piekła zarejestrowane przez *Słownik ilustrowany języka polskiego* Michała

PIEKŁO — SIEDZIBA ZŁYCH DUCHÓW

Polskie i rosyjskie paremie i frazeologizmy wskazują na piekło jako siedzibę złych sił: „Wolno do piekła, by chciał o północy: otworem stoi ta przekłeta mocy”; *Черти возят жерду: хотят ад городить (шутка)*. O związku kogoś ze złem traktuje m.in. również „Z piekła rodem”²⁴.

LOKALIZACJA PIEKŁA

Nieliczne paremie oraz związki frazeologiczne, zarówno rosyjskie, jak i polskie, opisują piekło jako miejsce znajdujące się daleko. Zarysowuje się tu opozycja wertykalna oraz horyzontalna. Przedstawiają je jako „OTCHŁAŃ”, co koresponduje m.in. z biblijnym wyobrażeniem tego miejsca, a także z jednym z synonimów leksemów АД/ „PIEKŁO”: *Ад без (безо) дна, (а) век без конца; Ад что насад: много в себя побирает*; „Bodaj to piekło pochłonęło” (przekleństwo); „Bodajby z piekła nie wyrzał (nie wylazł)” (przekleństwo)²⁵. Polski materiał również pośrednio nawiązuje do znacznej odległości świata ludzi od piekła: „Aż w piekle będzie słyhać”; „Zakopał się siedem mil w piekło”²⁶ (tzn., gdy się daleko od wsi pobuduje); „Kto przed piekłem mieszka, diabła w kumy prosi” (wariant: „Kto na przedpiekle mieszka, czarta w kumy prosi”²⁷) oraz do tego, że jest niżej położone „Do piekła poszedłby (skoczyłby)”. Jedynie rosyjska paremia sytuuje piekło pod dnem zbiornika wodnego: *Из омыта в ад – рукою подать; в омыте водяной, бес, да в омыте ж и тонут*.

Arcta: „Piekło, mieszkanie złych duchów; miejsce, gdzie dusze potępione wieczne cierpią męki; szatani, złe duchy, piekielnicy, moce piekielne, potępieńcy; otchłań, miejsce, gdzie przebywali ludzie święci Starego Zakonu do narodzenia Chrystusa (Jezus Chrystus zstąpił do piekieł)”. Zob. *Słownik ilustrowany języka polskiego*, Wydawnictwo Michała Arcta, Warszawa 1916, <http://surl.li/gawxxn> (11.11.2024).

²⁴ Por. *Злой человек адово стяжанье*. Patrz również derywaty od rdzenia *ад* w słowniku opisowym W. Dala.

²⁵ Por. frazeologizm „Jak w piekło rzucił” (tj. wszystko ginie, przepada).

²⁶ Siedmiu sferom nieba odpowiada w polskim obrazie piekła siedem piekieł Za: J. Bartmiński, S. Niebrzegowska, *Językowy obraz polskiego nieba i piekła...*, s. 199.

²⁷ Wydaje się, że paremia pośrednio nawiązuje do umiejscowienia piekła, m.in. „na końcu świata Przedpiekle, wejście do piekła, przedsionek piekła; odległy zakątek, kąt zapadły, miejsce, oddalone od środka miasta; mieszkać gdzieś na p-u”. Zob. *Słownik ilustrowany języka polskiego...*

TRWAŁOŚĆ PIEKŁA (WIECZNE, CZASOWE)

Pewna grupa rosyjskich i polskich paremii akcentuje wieczny, ostateczny charakter piekła, a także chrześcijańską wizję możliwości nawrócenia tylko na Ziemi. Por. paremie: *Ад без выхода, а греху без вывода*²⁸; *Широка в ад дорога, а попадёшь, так уж нет поворота; Не есть (нет, несть) в (во) аде покаяния*; „Żaden z piekła nie wybrnie”; „Pójdiesz do piekła owies przewracać” („zostaniesz skazany po śmierci na wieczne potępienie”)²⁹.

W tym miejscu warto zaznaczyć, że dwie rosyjskie paremie i jedna polska *В ад-то шёл – веселился, а с аду-то шёл – прослезился* najprawdopodobniej odzwierciedlają ludową wizję piekła, z którego jednak możliwy jest powrót. O przyzwoleniu na wędrowanie po piekle i wydostanie się z niego traktują m.in. rosyjskie bajki takie jak: *Скрипач в аду, Солдат и смерть*³⁰. Do tej ostatniej nawiązuje paremia *Солдату ни в раю, ни в аду места нет*. Por. pol. „Od piekła oderwał się, do nieba nie dostał się”.

GRZECZY WIODĄCE DO PIEKŁA

Do piekła trafiają ludzie niemilosierni, charakteryzujący się pychą, grzechem nieczystości, lenistwem, bogaci, a także źli: *На немилостивых ад стоит; Кто молится: ‘Помилуй, господи, мя безгрешного!’ – будет в аду; Пусту душу в ад, будешь богат, В аду не быть – богатства не нажить*³¹; „Nie kochaj mężatki,

²⁸ *Panditur ad nullas janua nigra praeces. Большой толково-фразеологический словарь Михельсона (оригинальная орфография)*, <https://dic.academic.ru> (18.11.2024).

²⁹ Anna Tyrpa odnosi to przysłowie do Śląska Cieszyńskiego. Podobna paremia, jednakże o innym wydźwięku i funkcji pragmatycznej, była odnotowana na Kaszubach: „Biaj [‘biegnij’] do piekła óws przewracać” („odczep się”). Zob. A. Tyrpa, *Frazematyka gwarowa motywowana pracą rolnika*, s. 25, <http://surl.li/rmjvgu> (10.11.2024).

³⁰ Jak zauważa Ewa Paclawska, w polskich bajkach i opowiadaniach powszechny był motyw wyprawy chłopca, żołnierza, kowala na tamten świat, do piekła. Zob. E. Paclawska, *Tamten świat...*, s. 81. Por. również polskie legendy o św. Piotrze i jego matce; bajkę *Madejowe łożo*.

³¹ Bogactwo jest tu rozumiane jako wzbogacenie się kosztem biednych. Autorzy encyklopedii *Русская цивилизация* podkreślają, że lud w wielu wypadkach łączył bogactwo z grzechem: *Богатство перед Богом — большой грех, Богатому черти деньги куют, Грехов много, да и денег волю* i wiele innych,

bo będziesz siedział (gorzał)³² w piekle po same łopatki”; „Piekła na nich nie ma” (tzn. „nie ma na nich kary, sądu”) występuje jako synonim „kary”; „We dnie i nocy piekło otworzone stoi, do którego przyjdzie, co się Boga nie boi”; „Ciekawość pierwszy stopień do piekła”³³; „Piekło gore na daryboków” (tzn. dla leniwych). Wybrzmiewa tu częściowo ewangeliczne i chrześcijańskie przesłanie, które m.in. w średniowieczu wzmacniano diagramami drzewa życia oraz śmierci. Korzenie tego drzewa, jak opisuje Rupniewicz, obgryzały węże o ogonach zakończonych półpostaciami kobiet, obrazującymi grzechy główne³⁴.

Ponadto paremie wskazują na związek pomiędzy brakiem uczynków czy złym zachowaniem, a możliwością trafenia do piekła: *Ад выстлан добрыми намерениями*³⁵; „Dobrymi chęciami piekło jest wybrukowane”; *В рай просят, а заживо в ад лезут*.

Moralną naganę niegodziwości ludzkich znajdujemy w: „Kto daje i odbiera, ten się w piekle poniewiera” (inny z wielu wariantów „Kto daje a odbiera, tego Pan Bóg poniewiera”).

Jedna z rosyjskich paremii łączy się z „sektą skopców”³⁶ i z literalnym oraz drastycznym pojmowaniem grzechu nieczystości: *Ключи ада, ключи бездны* (tak mówili skopcy o organach płciowych).

Ludowe wyobrażenie mieszkańców piekła, osadzone w realiach wieków przeszłych, znalazło swój wyraz w następujących rosyjskich paremiach: o wydzwisku antyreligijnym *Смout ад nonaми*,

<http://history.niv.ru/doc/encyclopedia/russian-civilization/fc/slovar-193-3.htm#zag-327> (29.01.2025).

³² Przest. *pałił się*.

³³ Sama ciekawość nie jest grzechem z punktu widzenia religii chrześcijańskiej. Jednakże paremia ta nawiązuje do dzieła *O stopniach pokory i pychy* XII-wiecznego św. Bernarda z Clairvaux, w którym to ciekawość jest zaliczana jako pierwszy stopień pychy. P. Iwicki, *Ciekawość to nie grzech*, „Niedziela.pl”, <https://www.niedziela.pl/artykuly/166160/nd/Ciekaowsc-to-nie-grzech> (22.01.2025).

³⁴ R. Rupniewicz, *Gdzie jest piekło?...*, s. 276.

³⁵ Odnosi się do biblijnej Księgi Mądrości Syrachy: Ср. „Путь грешников вымощен камнями, но в конце его пропасть ада”. И. Сир. 21,11. Przysłowie (zmodyfikowane) zaczerpnięte od św. Bernarda z Clairvaux — piekło jest pełne dobrych intencji i życzeń. Zob., J. Speake (red.), https://dic.academic.ru/dic.nsf/Michelson_old/157/Ад?ysclid=m46rlyqlc86432467 (02.12.2024).

³⁶ Sekta skopców powstała w XVIII wieku, a przestała istnieć po rewolucji październikowej. Założyciele tej sekty (Kondratij Sieliwanow, Aleksander Szyłow) uważali, że kastracja pozwala opanować grzech. И.Н. Носырев, *Скопчество: Функция обряда кастрации, аудитория и структура общины*, *скоп- chesto-funktsiya-obryada-kastratsii-auditoriya-i-struktura-obschiny.pdf* (10.09.2024).

дьяками да неправедными судьями³⁷, oraz w paremii podkreślającej animozję między warstwą dworzan a chłopstwem: *Мы и в раю служить будем на бар: они будут в котле кипеть, а мы станем дрова подкладывать*.

STOSUNEK CZŁOWIEKA DO PIEKŁA

Paremie akcentują bojaźń wobec piekła, a jednocześnie słabość natury ludzkiej: *Всяк ада боится, а дорожка торится* oraz łatwość dostania się do piekła: „Szerokie wrota do piekła”; pośrednio — wolną wolę człowieka: „Wolno do piekła, byś chciał o północy” (piekło zawsze otwarte). Bezpośrednio odwołują się do przekazu ewangelicznego.

W Ewangelii według św. Marka, używając hiperboli jako środka literackiej ekspresji, mówi On (Jezus Chrystus – M.J.), że lepiej jest dla człowieka stracić rękę, nogę lub oko, które stają się powodem jego grzechu, niż z ich powodu być wtrąconym do piekła gdzie robak nie umiera i ogień nie gaśnie (Mk 9, 42–50; por. Mt 18, 8–9). Z wypowiedzi tej wynika, że człowiek powinien za wszelką cenę unikać zarówno grzechu jak i okazji do niego, gdyż konsekwencją grzechu jest wieczne potępienie w piekle. Ponadto tekst sugeruje, że walka z pokusą i grzechem jest bardzo trudna i wymaga od człowieka ogromnego wysiłku i samodyscypliny. Nauczanie to idzie w parze z Chrystusową zachętą do kroczenia wąską drogą i wchodzenia przez ciasną bramę (Mt 7, 13–14)³⁸.

PIEKŁO – MIEJSCE CIERPIENIA

Piekło jest miejscem męki i cierpienia. Traktują o tym m.in. frazeologizmy i paremie: *Житье, словно в аду. Стою, как на углях*; „W piekle po uszy gorzeć (siedzieć)”³⁹; „Wrzask jak w piekle”; *Ад*

³⁷ Współczesny słownik przysłów podaje zmodyfikowany wariant paremii: *Наполнится ад попами, да дьяками, да богатыми мужиками*.

³⁸ A. Choromański, *Piekło wg Biblii i nauczania Kościoła...*, s. 76.

³⁹ Wiele związków frazeologicznych z komponentem *piekło/ад* odnosi się do charakteru człowieka, do jego życia społecznego, do jego wymiaru cierpienia. Piekło występuje tu w znaczeniu przenośnym — awantury, krzyków (patrz. również Biblia), utrapienia. Por. „piekło robić”, „piekło prawdziwe”, *ад кромешный* (pot. wyjątkowo ciężkie życie), *драть ад* (głośno krzyczeć) i wiele innych. Patrz: B.М Мокиенко, Т.Г. Никитина, *Большой словарь русских поговорок*, Олма, Москва 2007. Ponadto słownik ten rejestruje związki frazeologiczne pochodzenia żargonowego: *гореть в аду* (odpowiadać przy tablicy), *маленький ад* (zaliczenie) i inne.

стонет и рыдает, грешных к себе прибывает (призывает).

Zarysowuje się w nich, rozpowszechniona na przestrzeni wieków i utrwalona w kulturze, realistyczna wizja piekła. Jak zauważa ks. Andrzej Choromański, wymowny obraz piekła przedstawiano również wiernym w tekstach kazań oraz podczas prowadzonych katechez: „aby strachem przed wiecznym potępieniem nakłaniać ich do wiary i postępowania zgodnego ze wskazaniami Kościoła”⁴⁰.

SPOSOBY UWOLNIENIA SIĘ Z PIEKŁA

Rosyjskie paremie, zarejestrowane przez Władimira Dala, wskazują na chwilową możliwość zniesienia mąk piekielnych w szczególne dni świąt prawosławnych. Taka wizja koresponduje z XII-wiecznym tekstem o *Wędrowce Bogarodzicy po miejscach męki*⁴¹. W rosyjskiej prawosławnej ludowej tradycji takimi dniami było Święto Zwiastowania Najświętszej Marii Panny⁴² i Niedziela Wielkanocna — często zestawiana z tym świętem⁴³: *На благовещенье и на пасху грешников в аду не мучат; Такой праздник, что в этот день и грешников в аду не мучат (Благовещение и Светлое Воскресение).*

Następna rosyjska paremia najprawdopodobniej w humorystyczny sposób odzwierciedla możliwość wstawiennictwa za osoby znajdujące się w piekle: *И в аду хорошо заступничество: уны пору хоть кочергой, вместо вил, подсадят: всё легче.* W tym miejscu warto zaznaczyć, że prawosławie zaleca modlitwę za osoby, które trafiły do piekła. Kościół prawosławny wierzy, że modlitwa za zmarłych łagodzi ich pośmiertne życie, „a Pan przyjmuje modlitwy nie tylko za zmarłych sprawiedliwych, ale i za grzeszników pozostających w męczarniach”⁴⁴.

Jedna z paremii porusza kwestię wybawienia z piekła dusz umarłych (Gubernia Nowogrodzka) i dusz samobójców: *Глас божий (людова назва dzwonu) вызвонит из ада душу грешника (о вкладе на колокол за упокой самоубийцы).* Przejawia się w niej ludowa wiara w szczególną, dobroczynną i sprawiedliwą moc dzwonów. Jak

⁴⁰ A. Choromański, *Piekło wg Biblii i nauczania Kościoła...*, s. 77 i 71.

⁴¹ W legendzie tej były to dzień i noc od Wielkiego Czwartku do Zielonych Świątek. Zob. A.J. Sarwa, *Eschatologia Kościoła Wschodniego*, Wydawnictwo Armoryka, Sandomierz 2017, s. 171.

⁴² Święto Zwiastowania N.M.P. posiada wyższą rangę niż Wielkanoc.

⁴³ H. Толстой (red.), *Славянские Древности...*, s. 184.

⁴⁴ Słowa A. Theodorou za: J. Pańkowski, *Śmierć, pogrzeb i modlitwa...*, s. 113.

zauważają autorzy *Славянских древностей*:

Особая роль отводилась К. з. в деле спасения души самоубийцы, человека, умершего внезапной или насильственной смертью, а также некрещеного младенца, поскольку погребение этих людей проходило без отпевания и К. з. Для того, чтобы спасти душу самоубийцы, делали тайные пожертвования на К.⁴⁵.

Polskie słowniki nie odnotowują paremii o podobnym wydźwięku.

PIEKŁO JAKO ŻYWY ORGANIZM

W polskim i rosyjskim materiale „Gdy piekło się żeni, ziemia się czerwieni”, „Piekło się brukuje” (tzn. grzmi), „Piekło się na mnie obruszyło” (sprzysięgło); *Ад стонет и рыдает, грешных к себе прибывает (призывает)* w moim przekonaniu przejawia się tradycyjna ludowa wizja świata, w której cały kosmos jest silnie zintegrowanym „żywym organizmem”⁴⁶. W „Piekło się na mnie obruszyło” (sprzysięgło) odzwierciedlona została także chrześcijańska wiara w rzeczywiste działanie sił piekielnych.

ZASADY PANUJĄCE W PIEKLE

O tym, że piekło przedstawiano jako miejsce, w którym rządzą zasady znane z ziemskiego świata traktują m.in. następujące paremie (zarówno polskie i rosyjskie): „Jak się kto przyłoży, to mu i w piekle niezgorzej”; „Stare baby wiedzą, co w piekle warzą i jedzą”; *Привыкнешь, и в аде живёшь; И в аду обживёшься, так ничего; Лучшие с умным в аду жить, чем с глупым в раю*⁴⁷; *Стерпишься, так и в аду ничего* (do wszystkiego człowiek się przyzwyczaja); *Хоть в аду ликуй, только нас минуи* (o złym człowieku) i inne. Należy zwrócić uwagę na rosyjskie przysłowie, które porównuje dołę czło-

⁴⁵ Н. Толстой (red.), *Славянские Древности, под редакцией*, т. 3, Международные отношения, Москва 2004, s. 548.

⁴⁶ J. Bartmiński, *Niebo się wstydzi. Wokół ludowego pojmowania ładu świata*, w: M. Graszewicz, J. Kolbuszewski (red.), *Kultura, literatura, folklor. Prace ofiarowane Profesorowi Czesławowi Hernasowi w sześćdziesięciolecie urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, LSW, Warszawa 1988, s. 99.

⁴⁷ Możliwe, że chodzi tu o społeczny aspekt piekła. To pojęcie zaczerpnięto z J. Bartmiński, S. Niebrzegowska, *Языковой образ польского...*, s. 200.

wieka na ziemi z cierpieniem, które spotka go w piekle: *Вмаеться, так и в аду ничего*. Odmienny wydźwięk ma polski związek frazeologiczny „Gorzej aniżeli w piekle”.

Reasumując, obraz piekła zarysowany w polskim i rosyjskim materiale badawczym odpowiada zarówno wizji ludowej, jak i religijnej piekła (Nowego Testamentu, rzadziej Starego Testamentu), która ukształtowała się na przestrzeni wieków. Świadczą one o dualizmie wiary, który cechował Rosjan oraz Polaków. Materiał zarejestrowany przez źródła różni się nie tylko pod względem ilościowym, lecz także jakościowym.

Polskie paremie w odróżnieniu od rosyjskich nie odnotowują piekła jako szeolu, nie wskazują na stworzenie piekła, na ulgę w cierpieniu dla osób przebywających w piekle, wybawienie dusz potępionych, modlitwę wstawienniczą za osoby przebywające w piekle. Wynika to z różnic między dwoma konfesjami (katolicyzmem i prawosławiem), zakorzenienia się w folklorze innych wątków kulturowych, częściowym odzwierciedleniem w materiale paremiologicznym i frazeologicznym pewnych motywów kulturowych, czy, być może, po części z funkcji pragmatycznych — z odmiennym rozłożeniem akcentów w praktyce katechetycznej w wiekach przeszłych.

Ponadto, paremie i frazeologizmy zarejestrowane przez źródła leksykograficzne rysują obraz piekła wspólny dla polskiej i rosyjskiej kultury, tj. piekła jako miejsca cierpienia i wiecznego potępienia, z którego nie ma odwrotu, piekła jako siedziby złych duchów, piekła jako otchłani, piekła jako miejsca przebywania dusz grzesznych, piekła jako żywego organizmu (miejsca, w którym panują zasady przypominające życie ludzi na ziemi). Wskazują one również na możliwość uwolnienia się z piekła itd. Jednakże tu różnice zaznaczają się w liczbowej reprezentacji poszczególnych paremii i związków frazeologicznych podkreślających ten, a nie inny aspekt związany z życiem wiecznym (por. polskie paremie nawiązujące do grzechu nieczystości, lokalizacji piekła).

REFERENCES

- Adalberg, Samuel (zebr. i oprac.). *Księga przysłów, przypowieści i wyrażen przyśłowiowych polskich*. Warszawa: Drukarnia Emila Skińskiego, 1889–1904.
- Bartmiński, Jerzy. “Niebo się wstydzi”. Wokół ludowego pojmowania ładu świata.” *Kultura, literatura, folklor. Prace ofiarowane Profesorowi Czesławowi Hernasowi w sześćdziesięciolecie urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*. Graszewicz, Marek, Kolbuszewski, Jacek (ed.). Warszawa: LSW, 1988: 96–106.
- Bartmiński, Jerzy. “Językowy obraz polskiego nieba i piekła.” *Tysiąc lat polskiego słownictwa religijnego*. Kreja, Jerzy (ed.). Gdańsk: Wydawnictwo UG, 1999: 195–203.
- Bernstein, Alan. *Jak powstało piekło*. Kraków: Libron, 2006.
- Chorobański, Andrzej. “Piekło wg Biblii i nauczania Kościoła.” *Studia Teologiczne. Białystok, Drohiczyń, Łomża*, 2009, no. 27: 71–87.
- Iwicki, Piotr. “Ciekawość to nie grzech.” *Niedziela.pl*, <<https://www.niedziela.pl/artykuly/166160/nd/Ciekawosc-to-nie-grzech>>.
- Kalniuk, Tomasz. “Zaświaty.” *Słownik polskiej bajki ludowej*. Wróblewska, Violetta (ed.), <<https://bajka.umk.pl/sownik/lista-hasel/haslo/?id=199>>.
- Krzyżanowski, Julian (ed.). *Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowiowych*. T. 2. Warszawa: PIW, 1970.
- Paclawska, Ewa. “Tamten świat.” *Słownik stereotypów i symboli ludowych. „Kosmos”*. T. I. Bartmiński, Jerzy, Niebrzegowska, Stanisława (ed.). Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2012: 77–85.
- Pańkowski, Jerzy (Arcybiskup). *Śmierć, pogrzeb i modlitwa za zmarłych w Kościele prawosławnym*. Warszawa: ChaAT, 2018.
- Rupniewicz, Romana. “Gdzie jest piekło? Infernus w średniowiecznym obrazie świata.” <<https://bazawiedzy.uksw.edu.pl/docstore/download/@UKSWb6ecfd-82512c42408f53677362eddc78/Rupiewicz-2023-Gdzie-jest-pieklo.pdf>>.
- Sarwa, Andrzej, Juliusz. *Eschatologia Kościoła Wschodniego*. Sandomierz: Armoryka, 2017.
- Słownik ilustrowany języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Michała Arcta, 1916, <https://pl.wikisource.org/wiki/M._Arcta_Słownik_ilustrowany_języka_polskiego>.
- Speake, Jennifer (ed.). *The Oxford Dictionary of Proverbs*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- Tyrpa, Anna. “Frazematyka gwarowa motywowana pracą rolnika,” <<https://dialogpokolen.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2024/06/Tyrpa-A.-Frazematyka-gwarowa-motywowana-praca-rolnika.pdf>>.
- Zespół Wiernych Prawosławnych (ed.). *Katechizm Kościoła Prawosławnego*. Kraków: WAM, 2001.
- Zadrożyńska, Anna. *Powtarzać czas początku*. Warszawa: Wydawnictwo Spółdzielcze, 1988.
- Большой толково-фразеологический словарь Михельсона (оригинальная орфография), <https://dic.academic.ru>.
- Горницкая, Любава, Муругова, Елена. “Образ острова — загробного мира в русском фольклоре.” *Гуманитарные и социальные науки*, 2016, no. 6: 188–191.
- Даль, Владимир. “Пословицы русского народа,” <<https://vdahl.ru/word/ад/>>.

OBRAZ PIEKŁA...

- Даль, Владимир. *Толковый словарь живого великорусского языка*, <<https://vdal.ru>>.
- Мокиенко, Валерий, Никитина, Татьяна (eds.). *Большой словарь русских поговорок*. Москва: Олма Медиа Групп, 2007.
- Мокиенко, Валерий, Никитина, Татьяна, Николаева, Елена (ed.). *Большой словарь русских пословиц*. Москва: Олма Медиа Групп, 2010.
- Носырев, Илья. “Скопчество: Функция обряда кастрации, аудитория и структура общины,” <[skopchestvo-funktsiya-obryada-kastratsii-auditoriya-i-struktura-obschiny.pdf](#)>.
- Толстой, Николай (ed.). *Славянские Древности*. Т. 1. Москва: Международные отношения, 1995.
- Толстой, Николай (ed.). *Славянские Древности*. Т. 2. Москва: Международные отношения, 1999.
- Фейт, Уигзелл. “Читая карту небес и ада в русском народном православии: о пригодности концептов двоеверия и бинаризма.” *Антропологический Форум. Материалы Оксфордского Симпозиума*, no. 3: 347–373, <<https://cyberleninka.ru/article/n/chitaya-kartu-nebes-i-ada-v-russkom-narodnom-pravoslavii-o-prigodnosti-kontseptov-dvoeveriya-i-binarizma>>.
- Энциклопедия “Русская цивилизация”*, <<http://history.niv.ru/doc/encyclopedia/russian-civilization/fc/slovar-193-3.htm#zag-327>>.